

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ЗАРОДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ ВПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII СТ.: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

ВАВРИНЧУК М. П.

*кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри права,
заслужений працівник освіти України*

Хмельницький національний університет

ПУНДА О. О.

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

Хмельницький національний університет

м. Хмельницький, Україна

Прийнято, що слово *constitution* як нормативно-правовий термін вперше вжито в актах Стародавнього Риму [1]. З історії стародавнього світу залишилося багато прикладів вживання термінів «конституція» для позначення нормативно-правових актів важливого державного значення. В середньовічній Європі конституціями називали акти, в яких закріплювалися привілеї та вільності феодалів (Велика хартія вільностей 1215 р. в Англії; акти Фрідріха II – «Конституція про права князів духовних» (1220 р., «Конституція про права князів світських» (1232 р.), Великий березневий ордонанс 1358 р. у Франції тощо). Утім, ні в античному світі, ні в середні віки конституції в її сучасному розумінні не існувало. «Батьком» нормативно-правового терміну «конституція» в його сучасному значенні, як зазначає В.М. Шаповал, був французький мислитель Шарль-Луї де Секонд Монтеск'є, який, зокрема, використовував його для характеристики державного ладу тогочасної Великої Британії [2].

Початок зародження вітчизняного конституціоналізму напевно слід відносити до періоду існування Русько-Литовської держави. Тодішня держава своїми шляхетськими привілеями створила прецедент обмеження влади Великого князя. Було сформовано базу для юридичного оформлення владних структур. Великокняжа Рада брала

під контроль законодавчі, виконавчі та зовнішньополітичні повноваження великої князівської влади. З іншого боку, численні Земські устави, які підтверджували старі привілеї певних категорій населення, в дещо примітивному вигляді кодифікують права осіб. Це є друга визначальна (після регламентації владних структур) частина конституції.

Деякі дослідники вважають початком зародження вітчизняного конституціоналізму середину ХУІІ ст. коли в результаті національної війни під проводом Б.Хмельницького утворилась Українська держава. [3] Українська законотворчість за часів Б.Хмельницького не створила конституційних актів. Побачили світ лише міждержавні договори (Зборівський, Білоцерківський, Переяслівський), які практично не стосувалися питань управління державою.

Порівняно з ними набагато детальнішою є Гадяцька угода 1658 р. Вона докладно розглядає автономний і рівноправний статус України у складі Речі Посполитої. На чолі української автономії перебував гетьман – перший сенатор у трьох воєводствах (Київському, Брацлавському і Чернігівському). Він призначає підвоєводів та інших урядовців. Стани України обирають чотирьох кандидатів, одному з яких король надає гетьманську булаву. Гетьман сам формує наймане військо, що його утримують за рахунок податків. Україна мала свій незалежний суд. Створювалася вертикаль виконавчої влади і система урядових посад. Усе це доводить, що за Галицькою угодою Україна вступала у федеративний союз із Литвою та Польщею, отримувала право на автономне внутрішнє життя, хоча цілком незалежною не була.

Потрібно погодитися з М. Савчиком, що у другій половині ХУІІ ст. в Українській державі зберегли свою чинність козацькі демократичні правові звичаї – важливе джерело конституційної традиції [4].

Спираючись на них в Україні було встановлено республіканську форму правління. Як відомо, звичаєве право обмежувало владу гетьмана, полковників і сотників. При укладанні міжнародних угод гетьман і генеральний уряд керувалися козацьким звичаєвим правом. Частина правових звичаїв набула юридичного закріплення в міжнародних угодах та нормативно-правових актах, які розробляв генеральний уряд. Спираючись на козацьке звичаєве право, міжнародні угоди юридично закріпили в Українській державі права та свободи реєстрових козаків, міщан і православного духовенства, виборність, колегіальність, підконтрольність та підзвітність органів влади, міжнародні угоди закріпили підконтрольність гетьмана раді старшин, колегіального вирішення військових, адміністративних, фінансових, судових та інших справ.

Важливою віхою у розвитку українського конституціоналізму початку ХУІІІ століття стала Конституція Пилипа Орлика 1710 року

«Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорізького», яка спиралася як на власний національний, так і на європейський державно-правовий досвід. [4, с. 95; 5 с. 23]. Конституція мала нову, не властиву тогочасним українським документам форму суспільного договору між представниками влади і народом (козацтвом). Конституція Пилипа Орлика – це результат розвитку конституційних ідей, нормативних актів і договорів, а також практики їх реалізації в Україні у другій половині ХУП – на початку ХУІІІ ст. Пилип Орлик писав цей документ в тому числі для європейських держав, показуючи їм особливості української історії, зокрема її політичного налаштування, і відмінність українського суспільного життя від московської самодержавно-деспотичної системи і від польської монархії. [6, с. 178].

На думку В. Матяха, політико-правові погляди Пилипа Орлика формувалися під впливом Стефана Яворського, викладача Києво-Могилянської академії, який навчався в Любліні, Львові, Познані та Віленській академії [7, с. 119]. О. Кресін серед джерел Конституції Пилипа Орлика, окрім власного конституційного досвіду України, називає західно-європейську політико-правову думку – конституційні акти Речі Посполитої, що уклалися між королем і сенатом, після виборів короля [8, с. 195].

У Конституції висловлено ідею споконвічного прагнення українців до власної державності. Стрижневою є думка авторів про природне право кожної нації на самовизначення та звільнення з-під чужоземного панування. Суспільний договір стосувався перш за все політичної системи держави. Уже в преамбулі зазначено, що конституцію складено для запобігання самодержавним замахам гетьманів, які багато чого запозичили в цьому плані від московської деспотії. Конституція містила положення про виборність, колегіальність та підзвітність органів влади, передбачала захист прав і свобод представників непривілейованих суспільних станів. Але головне, в конституції в основу організації державної влади було покладено поділ її на законодавчу, виконавчу та судову. Це була рання стадія встановлення конституційного державного ладу, що спирався на принцип поділу влади на три гілки. Цей принцип було покладено в конституціях багатьох держав світу, в тому числі і в Україні. Конституція Пилипа Орлика була передовим у тогочасному Європейському суспільстві, де панували абсолютистські монархії, державницьким актом. Конституція стала важливою підвалиною подальшого розвитку української державницької думки, символом боротьби за створення незалежної Української держави.

Автори Конституції досить творчо підійшли до досвіду своїх пращурів; вперше у письмовій формі виклали те, що було апробовано практикою і прижилося саме в Україні. Цей внесок вони зробили, засвоївши досягнення європейської політико-правової думки –

визнавши природні свободи і права людини, натуральні права народу, договірне походження держави, необхідність обмеження абсолютної влади монарха. [9, с. 204].

Отже, процес зародження українського конституціоналізму впродовж другої половини XVII – на початку XVIII ст. відбувався під впливом європейської філософії права, європейського конституціоналізму періоду просвітництва у поєднанні з національними демократичними традиціями, починаючи з Київської Русі, де бере початок правова культура нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму: посібн. для студентів. Ч. 1. Львів : Астролябія, 2003. 232 с.
2. Шаповал В. М. Від Руської Правди до Декларації про державний суверенітет України. Історичні форми правового регулювання державно-владних відносин. *Віче*. 2000. № 7. С. 19–23.
3. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні : навч. посібник. Полтава : Астрыя, 2020. 217 с.
4. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
5. Луцький І. М. Вплив Європейської (західної) філософсько-правової традиції на формування сучасного українського права. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 22–26.
6. Іванченко Р. П. Історія без міфів: бесіди з історії укр. державності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2006. 624 с.
7. Матях В. М. Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 166–131.
8. Кресін О. В. Пакти й конституції законів і вольностей Запорізького Війська 1710 р. *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С. 192–204.
9. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України. К. : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.